

Statistická data publikovaná k vývoji třídní a sociální struktury v našem státě ukazují postupnou socializaci naší společnosti. Tři pětiny obyvatelstva dnes přísluší k *dělnickému obyvatelstvu*¹, skoro třetinu tvoří tzv. *zaměstnanecká kategorie* (hlavně úřednictvo a příslušníci inteligence), 9,7 % *družstevníci* a pouze 3,0 % patří k *individuálně hospodařícím*. Existují dosud rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem.

kde pokračuje proces přechodu do nezemědělských povolání.

Změny v sociální struktuře populace tedy vznikají jednak změnou ekonomiky společnosti, jednak — a to pochopitelně v menší míře a s menšími důsledky — přirozenou cestou. Ve změnách sociální struktury mají zvláštní význam změny vznikající přejímáním sociální příslušnosti uzavřením manželství, přestává-li být žena (byť jen dočasně) výdělečně činná.

Tab. 1.

Třídní a sociální složení obyvatelstva ČSSR v roce 1961 a 1964 (k 31. XII. — v tisících)

Sociální skupina	ČSSR		České kraje		Slovenské kraje	
	1961	1964p	1961	1964p	1961	1964p
Dělníci	7 901	8 201	5 480	5 635	2 421	2 566
Ostatní zaměstnanci	3 911	4 122	2 913	3 042	998	1 080
Družstevní rolníci	1 365	1 218	876	775	489	443
Ostatní družst. výrobci	162	161	126	127	36	34
Drobní rolníci	427	351	167	136	260	215
Svobodná povol. řemeslníci	9	12	8	9	1	3
a živnostníci	49	43	37	33	12	10
Celkem	13 824	14 108	9 607	9 757	4 217	4 351

Podle bilance prováděné od sčítání lidu v roce 1961 přibýlo od konce roku 1961 do konce roku 1964 2,1 % obyvatelstva, ale dělnického obyvatelstva přibýlo 3,8 % a ostatních zaměstnanců 5,4 %. Ubylo zemědělského obyvatelstva, a to nejen individuálně hospodařících zemědělců, kde dochází k úbytku především přirozeným vývojem, ale také družstevního rolnictva,

Tento proces bohužel nelze statisticky podchytit, takže o jeho působení se jen nepřímou dovidáme z celkových změn struktury obyvatelstva. Co však naše demografická statistika umožňuje v dosti široké míře, je studium *socioprofesionální homogamie a heterogamie*² zjištěné při uzavření manželství.

Je známo, že již v minulosti naše so-

¹ Definice odpovídají definicím použitým při sčítání lidu, kdy byly zjištěny výchozí údaje pro další bilanci obyvatelstva podle tříd a sociálních skupin. Za dělníka je považován každý manuálně pracující za mzdu bez ohledu na to, zda vytváří materiální statky či nikoli (např. v dopravě, obchodě, ve skladech ap.); ostatní zaměstnanci jsou pracující v zaměstnaneckém poměru s převahou nemanuální práce (jsou to zejména kategorie úřednické); družstevníci podle sčítání lidu byli jak členové výrobních družstev, tak zemědělských družstev, i další osoby pracující v JZD bez ohledu na to, zda byli

členy JZD či nikoli; osoby svobodných povolání jsou ty, které nejsou ani v zaměstnaneckém, ani družstevním poměru k zaměstnavateli a jejichž hlavním příjmem jsou individuální honoráře a platby; za samostatné hospodařící jsou považováni ti, kdo žijí ze své nynější nebo dřívější práce vyplývající z vlastnictví výrobních prostředků (rolníci, řemeslníci, živnostníci ap.), resp. majetkových výnosů (dř. majitelé nemovitostí atd.).

² Homogamii, resp. indexem homogamie rozumíme procento sociálně nebo socioprofesionálně stejnorodých manželství.

Tab. 2.

Relativní zastoupení sociálních skupin obyvatelstva ČSSR v roce 1961 a 1964 (31. XII.) a vzrůst absolutního počtu (v procentech)

Sociální skupina	ČSSR		České kraje		Slovenské kraje		Vzrůst absolutního počtu 1961—1964 v %		
	1961	1964	1961	1964	1961	1964	ČSSR	ČK	SK
Dělníci	57,2	58,1	57,0	57,7	57,4	59,0	3,8	2,8	6,0
Ost. zaměst.	28,3	29,2	30,3	31,2	23,7	24,8	5,4	4,4	8,2
Družstev. rol.	9,9	8,6	9,1	8,0	11,6	10,2	—10,8	—11,5	—9,4
Ost. družtev.									
výrobci	1,1	1,1	1,3	1,3	0,8	0,8	—0,6	0,8	—5,6
Drobní rolníci	3,1	2,5	1,8	1,4	6,2	4,9	—17,8	—18,6	—17,3
Svob. povolání	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	33,3	12,5	.
Řemeslníci									
a živnostníci	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	—12,2	—10,8	—16,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2,1	1,6	3,2

ciální skupiny byly navzájem méně uzavřené než v jiných zemích, i když pochopitelně jistá míra sociální uzavřenosti u nás vždy existovala (a dokonce ještě existuje). Avšak rigoróznost selekce byla nesporně nižší. To asi způsobilo, že sociální revoluce a přesuny obyvatelstva mezi třídami, k nimž došlo po roce 1945, měly odlišný charakter od těchto pohybů v jiných zemích, v nichž byl nastolen socialismus. Právě na studiu heterogamie, resp. homogamie našich rodin si můžeme toto tvrzení ověřit. Při sčítání v roce 1961 skoro 40 % domácností (především rodinných domácností) bylo heterogamních.

Z větších sociálních skupin je nejvyšší homogamie v existujících rodinách *družstevních rolníků*. Podmiňuje ji nepochybně

odlišná povaha práce v zemědělství. Přitom homogamie v domácnostech *samoostatně hospodařících rolníků* je dnes značně nízká, což svědčí o narůstání existujících tendencí ke smíšenosti těchto manželství (manželství kovorolníků, stavorolníků, dnes i úřednicko-zemědělských rodin ap.). Příznačné také je, že u *dělníků* je nižší homogamie než např. u *ostatních zaměstnanců*. Tento rys lze považovat za zvláště významný.

S těmito daty získanými při sčítání lidu můžeme konfrontovat údaje běžné registrace určené pro statistiku sňatků, která umožňuje jiný pohled na tuto skutečnost. Jestliže u manželství (resp. domácností) v roce 1961 byla zjištěna pro hlavní sociální skupiny homogamie ve výši 62 %,

Tab. 3.

Sociální homogamie manželství v ČSSR podle sčítání lidu 1. III. 1961, kde byli oba manželé:

Sociální skupina manžela	Počet domácností podle sociální příslušnosti muže v tisících			Procento domácností, kde žena přísluší k téže skupině jako muž		
	ČSSR	ČK	SK	ČSSR	ČK	SK
Dělníci	856	664	192	55,6	61,3	35,8
Ostatní zaměst.	538	429	109	61,4	59,7	68,0
Družstevní rolníci	221	165	56	92,3	92,9	90,7
Ostat. družstev.	17	15	2	27,7	28,4	23,0
Samostatní zemědělci	4	3	1	33,8	39,7	22,0
Ostatní	3	2	1	3,3	5,7	7,4
Celkem	1639	1278	361	62,1	64,3	54,2

Pramen: Z. Jureček — O. Ullmann, *Sociálně ekonomická smíšenost rodin a klasifikace závislých osob*. Demografie, 1964, VII, 4.

Tab. 4.

Sociální skupiny snoubenců v ČSSR v roce 1961 a 1964 a index homogamie podle obou snoubenců v %

Sociální skupina ženichů	Úhrn sňatků	Sociální skupina nevěst				Homogamie podle	
		dělnice	úřednice	družstev-nice	samo-statné	ženicha	nevěsty
Rok 1961							
Dělníci	75 415	55 407	17 088	2 290	475	73,5	84,7
Úředníci	27 097	8 636	17 955	321	38	66,3	50,4
Družstevníci	2 087	949	250	861	24	41,3	24,6
Samostatní	433	252	38	26	114	26,3	17,5
Celkem ¹⁾	105 546	65 387	35 614	3 502	651	70,4	70,4
Rok 1964							
Dělníci	79 689	58 476	19 027	1 976	137	73,4	84,3
Úředníci	28 512	9 636	18 428	318	20	64,6	48,5
Družstevníci	1 915	944	261	695	9	36,3	23,1
Samostatní	274	182	22	14	55	20,1	24,8
Celkem ¹⁾	110 793	69 344	37 996	3 008	222	70,1	70,1

1) Úhrny nesouhlasí o neudané případy

jde jednak o výsledek dlouhodobého procesu, jednak o data průřezová. Postavme vedle nich data o sociální příslušnosti nově uzavíraných manželství. Homogamie se v nich jeví o něco vyšší, avšak je to částečně způsobeno tím, že zde máme jen čtyři sociální skupiny. Během tří let homogamie i těchto velikých skupin

klesla, což svědčí o pokračujícím procesu sociálního míšení našich rodin.

Podle shora uvedených dat vidíme, že u nově vznikajících manželství je nejvyšší homogamie u dělníků, ať nazíráno z hlediska ženichů nebo z hlediska nevěst. Procento homogamie kleslo u všech so-

Tab. 5.

Povolání snoubenců v ČSSR při uzavření manželství v roce 1961 a 1964

Povolání	Rok 1961				Rok 1964			
	Ženiši		Nevěsty		Ženiši		Nevěsty	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Prům. dělníci	58 822	55,7	44 653	42,3	62 144	56,1	46 370	41,9
Zeměděl. dělníci	2 659	2,5	6 562	6,2	2 267	2,0	5 889	5,3
Dopravní děl.	11 029	10,4	1 715	1,6	12 305	11,1	1 887	1,7
Ostatní dělníci	2 905	2,7	12 457	11,8	2 973	2,7	15 198	13,7
Tech. pracovníci	15 066	14,3	3 630	3,4	17 187	15,5	5 339	4,8
Admin. prac.	7 767	7,4	20 834	19,7	7 092	6,4	20 420	18,4
Zdrav. a soc. pracovníci	866	0,8	4 526	4,3	931	0,8	5 266	4,8
Učitelé, vědci, umělci	3 398	3,2	6 624	6,3	3 302	3,0	6 971	6,3
Družstev. rol.	2 063	1,9	3 438	3,3	1 909	1,7	2 998	2,7
Ostat. družstev.	24	0,0	64	0,1	6	0,0	10	0,0
Samost. zeměděl.	406	0,4	627	0,6	247	0,2	212	0,2
Ostatní samost.	27	0,0	24	0,0	27	0,0	10	0,0
Bez údaje povolání	514	0,5	392	0,4	403	0,4	223	0,2
Celkem	105 546	100,0	105 546	100,0	110 793	100,0	110 793	100,0

Tab. 6.

Ženíši a nevěsty v ČSSR podle povolání v roce 1961 a 1964

Povolání ženichů	Úhrn sňatků	Povolání nevěst												
		Průmysl. dělnice	Zeměděl. dělnice	Dopravní dělnice	Ostatní dělnice	Technic. prac.	Admin. úřednice	Zdrav. a soc. prac.	Učitelé vřed., umělci	Druž. rol.	Ost. druž.	Sam. zem.	Ostat. sam.	Bez údaje
Rok 1961														
Průmysloví dělníci	58 822	32 316	3076	647	7 113	955	8 954	1823	1956	1505	37	311	12	117
Zemědělstí dělníci	2 659	707	1341	28	182	25	129	24	45	133	1	42	—	2
Dopravní dělníci	11 029	4 521	1210	759	1 510	153	1 567	309	299	566	12	95	2	26
Ostatní dělníci	2 905	950	123	36	888	67	502	145	135	35	1	12	1	10
Techničtí pracovníci	15 066	3 218	278	103	1 368	1840	5 132	1080	1775	183	3	18	2	66
Administr. pracovníci	7 767	1 711	137	97	891	276	3 262	512	729	105	3	10	—	34
Zdrav. a soc. pracovníci	866	84	1	3	71	61	210	298	120	4	—	2	—	12
Učitelé, vědci a umělci	33 398	387	32	19	236	190	796	266	1408	22	1	5	1	35
Družstevní rolníci	2 063	555	245	11	123	17	139	23	67	854	2	23	1	3
Ostatní družstevníci	24	11	1	1	2	—	3	—	1	1	4	—	—	—
Samostatní zemědělci	406	101	103	5	27	1	18	6	7	26	—	109	—	3
Ostatní samost.	27	10	1	—	5	—	4	—	2	—	—	—	5	—
Bez údaje povolání	514	82	14	6	41	45	118	40	80	4	—	—	—	84
Celkem	105 546	44 653	6562	1 715	12 457	3630	20 834	4526	6624	3438	64	627	24	392
Rok 1964														
Průmysloví dělníci	62 144	32 902	2730	823	8 928	1655	9 099	2249	2290	1318	3	87	4	56
Zemědělstí dělníci	2 267	622	1049	26	210	34	130	30	55	91	2	15	—	3
Dopravní dělníci	12 305	5 146	1277	742	1 949	246	1 690	361	328	529	4	26	—	7
Ostatní dělníci	2 973	912	113	32	1 015	65	487	143	165	29	—	5	—	7
Techničtí pracovníci	17 187	3 844	289	133	1 638	2571	5 192	1325	1921	203	—	9	—	62
Administr. pracovníci	7 092	1 657	135	77	926	366	2 655	483	682	79	—	7	3	22
Zdrav. a soc. pracovníci	931	108	5	6	81	62	187	330	142	6	—	—	—	4
Učitelé, vědci a umělci	3 302	450	31	21	235	247	728	263	1274	30	—	1	—	22
Družstevní rolníci	1 909	580	188	18	154	39	138	33	50	694	—	8	1	6
Ostat. družstevníci	6	2	1	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—
Samostatní zemědělci	247	76	66	2	24	2	5	3	2	13	—	53	—	1
Ostatní samost.	27	8	1	1	4	—	7	1	2	1	—	—	2	—
Bez údaje povolání	403	63	4	6	33	51	102	45	60	5	—	1	—	33
Celkem	110 793	46 370	5889	1887	15 198	5339	20 420	5266	6971	2998	10	212	10	223

ciálních skupin s výjimkou žen zařazených do skupiny samostatně hospodařících, avšak absolutní počet je příliš malý, aby bylo možno jej označit za významný.

Vedle těchto velikých sociálních skupin uveďme ještě podrobnější data o skupinách *socioprofesionálních*. Nejprve četnost a rozložení za obě pohlaví. Analýza i absolutních dat poskytuje dosti podrobný obraz naší sociální skutečnosti. (Viz tab. 5.) Kromě početně nevýznamných skupin můžeme sledovat, jak i v krátkém časovém odstupu dochází k sociálnímu pohybu v hlavních skupinách, a tedy jak se zvolna formuje naše společenská skutečnost. Doplňme však strukturální data údaji kombinačními. Pro nedostatek místa nelze publikovat všechna data, např. odděleně za české a za slovenské kraje. Zde musíme odkázat na pramenný mate-

mogamie podle obou pohlaví. Vzhledem k tomu, že je vypočítáván z dvanácti socioprofesionálních skupin (a navíc ze skupiny neudané příslušnosti), je tento index pochopitelně nižší než při výpočtu pro čtyři základní sociální skupiny. I on se během tří let snížil, takže i zde máme potvrzeno, že proces dalšího prostupování společenských skupin v obyvatelstvu pokračuje. Objasnění rozdílů indexu *homogamie* pro ženichy a nevěsty snad vyplývá z rozboru absolutních dat, takže nemá význam jej blíže vysvětlovat. Vidíme, jak u některých povolání je to spíše muž, který volí ženu ze stejné společenské skupiny (např. zemědělští dělníci; otázka *způsobu volby* leží mimo naši informaci), jinde je to žena, která určuje příslušnost svého ženicha (průmyslové dělnice, technické pracovnice).

Tab. 7.

Homogamie podle povolání a pohlaví v ČSSR v roce 1961 a 1964

Povolání	Homogamie v roce 1961 podle		Homogamie v roce 1964 podle	
	ženichů	nevěst	ženichů	nevěst
Prům. dělníci	54,9	72,4	52,9	71,0
Zemědělstí dělníci	50,4	20,4	46,3	17,8
Dopravní dělníci	6,9	44,3	6,0	39,3
Ostatní dělníci	30,6	7,1	34,1	6,7
Techničtí pracovníci	12,2	50,7	15,0	48,2
Administrativní úředníci	42,7	15,7	37,4	13,0
Zdrav. a soc. pracovníci	34,4	6,6	35,4	6,3
Učitelé, věd. a umělci	49,4	21,3	38,6	18,3
Družstevní rolníci	41,4	24,8	36,4	23,1
Ostatní družstevníci	16,7	6,3	16,7	10,0
Samostatní zemědělci	26,8	17,4	21,5	25,0
Ost. samost.	18,5	20,8	7,4	20,0
Bez údaje	16,3	21,4	8,2	14,8
Celkem	40,9	40,9	39,1	39,1

riál zpracováváný v oddělení demografické statistiky ÚKLKS, z něhož jsme zpracovali celostátní kombinační tabulku za rok 1961 a 1964 o vzájemných kombinacích socioprofesionální příslušnosti ženichů a nevěst v uvedených letech. (Viz tab. 6.)

Z uvedených dat lze vypočítat *index ho-*

Protože smyslem tohoto článku je pouze ukázat na možnosti studia *homogamie* a *heterogamie* v naší společnosti, a nikoli provádět přímo jejich rozbor ve větších podrobnostech, uvedl jsem jen několik ilustrativních údajů pro informaci o těchto možnostech, které nám poskytuje běžný statistický materiál.